

En trolldomsprosess

fra Dalane i Rogaland anno 1658

*

Ingeborg og Nils Laupstad ble begge beskyldt for å kunne trolldomskunster, fogden begjærte henrettelse ved å brennes på bålet, men de fikk en mildere straff.

De ble begge dømt til å gi alt de eide til Kongen og å rømme fra Norge, Danmark og begge fyrstedømmene.

Saken gikk fra juni til september 1658, med etterfølgende oppgjør av eiendeler i mai 1659, og i juni formaninger om straff, for dem som huser eller hjelper disse rømlingene.

Det ble en svært omfattende rettsprosess, gjennom mange rettsmøter.

Hele rettsprosessen er gjengitt nedenfor, slik det står i tingboka for Jæren og Dalane, men omskrevet til dagens språk.

Aaland Gård, juli 2010
Paul Tengesdal

*

EGERSUND SKIPREDE TING

Anno 1658 den 23 juni ble retten betjent på Årstad i Egersund Skibsrede med fogden Søren Andersen, sorenskriver Rasmus Sørensen og lensmann Atlak Tengs, og seks lagrettemenn; Peder Åse, Ole Hovland, Orm Grastveit, Reier Omdal, Nils Skåra og Jørgen Skjelbreid.

Mattias Nodland la frem lensherrens stevning over Nils Laupstad og hans kvinne Ingeborg Tolleivsdatter, og tilla dem trollskap som han i dag akter å gjøre bevislig, og etter stevningen fremkom først:

1. vitnet:

Ole Torsen Tjervald sa at Ingeborg Laupstad kom til ham om Kyndelmess aftenen, og beså et bakstebord som hun ville kjøpe, og gikk inn på låven, og ikke talte med noen på gården, utenom en tøs som bad henne gå inn og varme seg, men Ingeborg gikk bort og svarte ikke. Og straks deretter ble Ole syk og lå i elleve uker, og fikk et sting i livet, som var helt fra den ene side og ut på den annen. Deretter kom hun til ham og talte med hans mor, om hans søster kunne spøte et par strømper for henne. Men det nektet hans mor, at det skulle skje, fordi Ingeborg hadde skjelt ut den andre søsteren for å ha stålet noe ved som var betrodd henne å arbeide med. Straks deretter ble hun målløs, og kunne ikke snakke inntil sin dødsdag, som var for 4 år siden.

Deretter ble det fortalt at Ingeborg hadde vært og spadd i åkeren til Johannes Nodland når han var inne og fikk seg noe mat. Dette kunne Johannes bekrefte, han var tilstede i retten. Han kunne også fortelle at Ingeborg kom langfredag morgen og hentet ild hos Ole, og en gang hadde hun selv ild, det vet han så visst.

Og da han var med presten for å bese merkesteinene mellom Tjervald og Laupstad da mistet han straks etter en ku, og siden kjøpte han et værlam som døde straks etter. Ole sa at Ingeborg hadde gjort alt dette fordi hun skulle ta helsen fra ham. Og når kyrne hans skulle kalve så var han straks hos dem, men det var alltid hinder få å få ut kalven.

2. vitnet:

Anbjørn Imeseid kom frem og sa han var med og synte presten merkesteinene mellom Tjervald og Laupstad, og at han siden aldri lå tørr om natten, og sa at andre hadde sagt til ham at Ingeborg Laupstad hadde lovet ham det.

3. vitnet:

Nils Torgersen Imeseid kom frem og sa at han hadde lånt 2 riksdaler hos Ingeborg Laupstad, og skulle gi henne 20 skilling i årlig rente, og satte en ku i pant for beløpet. På denne kua skar Ingeborg et stykke ut av det ene øret, imot hans vilje. Kua byttet han bort, og den han fikk igjen døde. Siden døde 3 kyr hos ham, og 2 værlam. Men hvem som gjorde dette visste han ikke.

4. vitnet:

Torkild Horve kom fem og sa at han satt på kirkeveien og «Morsid» (snakket) med Børild Veshovde. Da misshørte Ingeborg Laupstad hva de sa, og trodde at de snakket om henne. Hun bannet og sa at hun bare kunne litt vondt, men hennes mann, Nils kunne meget ondt, og det hadde han lovet dem.

5. vitne: (Dette har skriveren uteglemt i protokollen)

6. vitne:

Tollef Hovland kom frem og sa at salige Hans på Helleland hadde sagt at siden han kom i trette med Nils og Ingeborg Laupstad hadde han aldri hatt en helsen dag.

7. vitne:

Tollef Birkeland sa at Ingeborg Laupstad bad ham å være bud til Hans på Helleland, at hun måtte få være på stølen hans, men det ville ikke Hans samtykke i, og Tollef gav henne denne beskjeden. Da bannet hun Hans, og Tollef svarte henne så: «*Bann ikke slik, det kan skje den gode mann at han lider meget ondt, slik han har det*». Da svarte hun: «*Men du, jeg er en trollkvinne!*», hvorpå han svarte: «*Det må du selv vite*». Dermed gikk hun ut døren, krosset sine hender, og knyttet neven mot ham. Ellers hadde han ikke annet å fortelle.

8. vitnet:

Johannes Nodland kom frem og sa at han og Mattias Nodland var på Laupstad, da sa Ingeborg at hennes mann Nils var sint på en mann i Helleland sokne. Han bad om at denne skulle få svi på sitt legeme, det han hadde gjort ham.

9. vitnet:

Torkil Jakobsen Sletthei møtte på sin faders Jakob sine vegne, og sa at far hans fortalte ham at han ikke hadde noe vondt å si på Ingeborg og Nils Laupstad, på noen måter.

10. vitnet:

Anbjørn Nilsen kom frem og prøvde at han for 4 års tid siden tjente på Laupstad, da kom der en katt hver natt ned av låven, og var ikke slik som en annen katt. Og der foruten hadde hun en

annen katt som var alltid inne i en bod, og kom ikke ofte ut, annet enn når hun silte melk. Denne var heller ikke som en annen katt, men som et «Vette nøst» (troll), og var en umage i denne tiden.

11. vitnet:

Peder Rasmussen i Standen sa at han en gang hadde vært hos salige Hans på Helleland, og som de satt til bords, da sa han: *«Aldri har jeg hatt en helsen dag etter å komme i trette med Ingeborg Laupstad.»*

12. vitnet:

Ole Høyland sa at han hadde lånt 2 riksdaler av Ingeborg Laupstad, og at hun krevde dem tilbake før dagen var ute. Ole beholdt beløpet til dagen kom, og da sa Ingeborg at *«du skal få igjen for umaken»*. Dagen deretter sprengete en hest seg, slik at blodet kom ut gjennom nese og munn, men hvem som gjorde det vet han ikke.

13. vitnet:

Tore i Lien kom frem og prøvet at han hadde 2 kyr som fikk vont for 2 år siden, da gikk hans kone til Ingeborg Laupstad, og hun lovt henne en «boesteen», men kyrne måtte han slakte om høsten.

14. vitene:

Helge Melhus kom frem og sa at han på ingen måter hadde Nils Laupstad eller hans kone noe å beskyldte uten det som godt var.

Herr Tholfelius og to av hans medhjelpere; Hans Myklebust og Robert Åsen sa for retten at Nils Laupstad og hans kone hadde alltid hatt et vondt rykte for trolldom, men gjerningene visste de ikke om. Det samme sa hele allmuen, at det hørtes til fjells og til fjære. Det var mange tilstede i rettsmøtet.

Deretter la Nils Laupstad frem lensherrens stevning over Mattias Nodland for en hest han hadde kjørt ihjel for ham. Det var sagt at han skulle gi 7 riksdaler for hesten, for dermed skulle den saken vær avgjort. Dette ble stadfestet i retten å skulle skje.

Fogden begjærte i retten dom over både Nils og Ingeborg, for deres grove forseelse, og i særdeleshet over Ingeborg, som ikke personlig har møtt i retten, tross hennes strenge pålagte forpliktelse. Hun bør straffes på hennes liv med bål og brann (henrettes ved å brennes på bålet) etter de foran nevnte beskyldninger.

Da etter denne saks meget vanskelige tilfelle, og formodentlig med tiden kan komme til bedre opplysning, og at slike viktige saker bør etter landsloven dømmes av 12 menn med lagmannens tilstedeværelse. Av denne årsak torde vi så hastig i denne sak ikke dømme.

EGERSUND SKIPREDE TING

Anno 1658 den 26 juli ble retten betjent på tinget av Egersund Skibsrede med fogden Søren Andersen, sorenskriver Rasmus Sørensen og lensmann Atlak Tengs, samt etterfølgende lagrettemenn; Torkel Skadberg, Ole Hovland, Asser Eie, Orm Grastveit, Vilhelm Ystebrod og Peder Åsen.

Saken gjaldt samme sak som var oppe i retten den 23.juni, og denne gangen blir det ført enda nye vitner.

1. vitne:

Elin (prestefruen) til salige her Hansen, kunne vitne således: *«Jeg talte med henne for noen år siden her på prestegården, og på samme tid begjærte hun en skrifteseddel av min salige mann, og sa så til meg: Ettersom far er så meget syk, vil vi forlikes, så vi ikke skal finne uvenner for Gud. På samme tid spurte jeg henne om hvorfor hun bannet min mann, som var utsendt av Gud å lede henne i kirke. Da svarte hun; Skam på Marit Svalestad, hun gav meg «svetubach», så jeg ble drukken og visste ikke hva jeg sa. Videre vet jeg intet.»*

2. vitne:

Tor Hetland og Jens Persen kom frem og prøvet Askild Hetland sine ord, ettersom han var skrøpelig, og hadde sagt til dem at han visste intet om Ingeborg Laupstad og hennes mann annet enn hva han hadde hørt at de var beryktet for trolldomskunster.

3. vitne:

Ole Hetland prøvet at han ikke visste noe om henne og hennes mann, annet enn hva han hadde hørt i bygen om rykter for trolldom.

4. vitne:

Magli Sleveland prøvet at hun for seks år siden var på Laupstad og vevde for Ingeborg. Da falt det noen ord mellom Ingeborg og hennes mann. Han skjelte henne ut for å være en hore, og derimot skjelte hun ham for å være en trollmann, og han svarte at det skulle hun aldri kunne bevise. Da svarte hun «*hva har Hans på Helleland hatt på sin helse, siden han kom i trette med deg?*»

5. vitne:

Torger Tengsareid og Isak Tengs prøvet at da de kom til Laupstad og skulle lese stevningen for Nils og Ingeborg Laupstad, stod døren halvt åpen. Isak skuet opp døren med sin stav. Og straks kom Ingeborg med en øse og slo vann på ham. Det var hvit, og så ut for å være kjernemelk. Siden kom hun ut og tørket det av. Men de hørte at hun snakket inne i stuen før de så henne. Til dette svarte Ingeborg at det var slik at hun visste ikke annet enn at det var hennes eget barn som knakket på døren og ville ha henne ut.

6. vitne:

Torkild Horve og Gunder Kydland sa for retten at de hørte ikke annet enn godt om Nils Laupstad den natt de vokter over han på Årstad.

7. vitne:

Ole Tjervald og unge Torkild Sletthei kom frem og prøvet salige Jakob Sletthei sine ord, at han kom til Tjervald og klaget på at Ingeborg Laupstad hadde lovet han vondt, og det fikk han til sin døende dag. Det samme sa unge Torkild at hans kone hadde også hørt.

8. vitne:

Johannes Anbjørnsen Imeseid prøvet at han skylte Ingeborg Laupstad 4 riksdaler, og at de kom i trette om det. Hun lovet ham ondt, og deretter mistet han 2 kyr og 3 ungnaut, samt alle hans smaler (sauer). Siden betalte han henne 5 riksdaler, som Ingeborg da lovet at han skulle bli forløst, hvilket også skjedde.

9. vitne:

Mattias Nodland møtte for retten og klaget over Nils Laupstad, at han lovet ham vondt, den tid de kom i klammeri om den hesten som var død, og det på både folk og fe. Og deretter ble hans barn blind, og ligger i sengen enda og tørkes opp. Hans granne Johannes var tilstede, og bekreftet hva Mattias hadde sagt, og for hver søndag blir det gitt bønn for barnet fra prekestolen. Og Mattis sa at han siktet Nils Laupstad for alt det vonde både på hans barn og «Anmarch» (eiendom).

10. vitne:

Iver Myklebustad prøvet at den tid Nils Laupstad var ført til tinget på Årstad, og reiset seg opp fra benken hvor han satt, da bad han djevelen ta dem som hadde ført ham hit, og det skulle de få innen de skiltes.

11. vitne:

Jens Persen prøvet at samme tid Nils Laupstad gikk fra tinget, da sa han at de som hadde voldt ham dette skulle få en fandens ferd. Så spurte Jens ham, hvem det var. Så svarte han at det var ham. Hertil var Ingeborg Laupstad tilstede og svarte, og forbandet seg at hun var uskyldig i alt dette, ellers satte hun sin sak til Gud. Dernest sa hun at Nils, hennes mann, kunne lese for små troll, slik: «*Maria spurte sin velsignede Sønn, hvor kom kvikt i hel fra. Vell, det kom av en nåbleket mann, sa Jesus. Maria sa: Hvem skal kvikt av hollet ta? Det skal 9 næringsmøyer gjøre, sa Jesus. Kvikt utav hode, og kvikt utav blod, og kvikt utav all hans lidelse. Opp går sol, ned går stjerner, de skulle sprekke, de skulle spy og bli til vann og blive til intet.*» Mer kunne hun ikke lenger huske.

Fogden spurte hvorfor hun rømte bort, og ville til Holland, hva hun der ville bestille? Da svarte Ingeborg at hun ville sleppe å trelle for sin føde. Og Johannes og Mattias Nodland sa at de tok henne igjen øst for Lista i Herreide sogn på en gård som heter Gjerstad. Dette kunne Ingeborg bekrefte. Og fortalte videre at hun var blitt enig med en hollandsk skipper om å betale ham 1 riksdaler for reisen for henne over til Holland, men så tok de henne med det samme.

Hun sa selv at hun kunne lese slik: «*Vår herre Jesus Reid tvers over tørre heden, og renest i*

den dyreste led. Vår herre Jesus steg selv av, og la ben i ben, merg i merg, blod i blod, hud i hud og kjøtt i kjøtt, står så opp, snur seg og gikk helbredet hjem. I 3 navn; faderen, sønnen og hellige ånds navn. Amen.»

Dernest gjorde alle vitner dere bok-ed. (De bevitnet at det var sant alt de hadde sagt, med hånden holdt på Bibelen.)

RETTSMØTE PÅ RÅDSTUEN I STAVANGER

Anno 1658, den 7. august ble retten betjent på Rådstuen hos lensherren Henrik Belov, fogden Søren Andersen, sorenskriver Børild Stokke, lensmannen i Goa skibrede, deretter følgende lagrettemenn; Mikal Høye, Christoffer Viste, Svend Viste, Knut Tasta, Osmund Lekvang, Klaus Viste.

Fogdene lot føre frem i retten Ingeborg Laubstad, og spurte om hun kunne noen trolldomskunster som hun var bekjent for. Ingeborg sa at der var to kvinner i Egersund som og var beryktet for ondt, og hadde vært på tinget og var blitt fri mens de hadde noe, men nå har de intet. Dette er Johanne, Knut Kvåles kone, og Birgit, Bjørns kone i Skogen.

Angående det mold som hun var beskyldt å ha fått fra salige Hans grav på Helleland, det fikk Elling Hesvigen skylden for. Hun fortalte at hennes mann visste at hun rømte bort, og bad henne gå i Jesu navn, han skulle bli tilstede om de så ville slite han i stykker med hester. Hennes skussmål ble lest, som var tatt på Hellelands og Egersunds kirkegårder, og de fortalte om at hun og hennes mann var beryktet for trolldom, og dens svarte kunst. Hun svarte dertil at hun var fornøyd med det. De kunne ikke gi henne annet skussmål.

Nils Laupstad ble fremført i retten, og bekjente at han ikke kunne annet enn å fremføre den bønn for små troll, som han nå leste i retten.

RETTSMØTE PÅ RÅDSTUEN I STAVANGER

Anno 1658, den 4 september ble retten betjent på Stavanger Rådstue av fogden Søren Andersen, sorenskriver Rasmus Svendsen, lensmann Børild Stokke, dernest følgende lagrettemenn; Mikal Høye, Anders Tasta, Knut Tasta, Christoffer Viste, Klaus Viste og Laurits Sunde.

Fogden la frem i retten lensherrens skriftlige stevning over Askild Hestad, Tore Hetland, Knut Svanes, Ingeborgs tjenere Suzanne og Laurits Olsen Tekse for bekreftelse av deres sannhet, og om Nils og Ingeborg Laupstad sine trolldomskunster, og om trollkatter som skal ha vært på Hetland, og hva som kan bevises i dette forholdet.

1. vitne:

Tore Hetland kom frem og prøvet at for omtrent åtte år siden, så fann han på vollen noe trollkattspy. Dette tok han heim og satte over elden i en potte, og der kom ingen. Men senere led han stor skade på deres melk.

2. vitne:

Iver Hetland la frem sin skriftlige seddel at han visste intet med Nils og Ingeborg Laupstad annet enn at de hadde vært beryktet for trolldom, som hver mann hadde hørt.

3. vitne:

Knut Svanes kom frem og prøvet at den tid det ble satt band på Nils Laupstad på Årstad, da ynket han seg over ham, og Nils sa, at den som volder meg dette, han drikker derfor en ond drikk, dermed gikk han ut av døren.

4. vitne:

Ingeborgs tjener Suzanne fra Hundvåg prøvet at for omtrent 8 år siden, da kom hun og skulle tjene hos Ole Hetland, da sa en tøs til henne, at det var så underlig med trollkattspy som var funnet i fehuset, og Ingeborg Hetland satte det i en potte på elden, og deretter kom Ingeborg Laupstad løpende der opp, og bød henne penger, for hun skulle ikke føre dette videre frem i bygden.

Samme tøs med navn Guri hadde tjent i gården der dette hadde skjedd.

5. vitne:

Torkild Horve prøvet at han var på Nodland med Tormod Birkeland og beså hvorledes Mattias Nodland sitt barn var blitt. Da lå barnet sjukt og trett, og var blind.

6. vitne:

Johannes Nodland sa at det var med barnet som Torkild hadde prøvet, og Mattias Nodland stod nå for retten og gav Nils og Ingeborg Laupstad full sak, både for barnets sykdom, såvel som all den skade han har lidt på hans anmark som før er meldt.

Ingeborg Laupstad var tilstede og hørte på, så vel som hennes mann Nils, og nektet for at det som ble sagt var om dem. Ingeborg sa at i den bønn om de små troll, da skulle de 9 næringsmøyer ikke sove søtt, og ikke varmen våke, og ingen ro ha, før enn de kom ut, det var forglemt mitt i bønnen. Nils leste for små troll, en bønn slik: – – – (bønnen er gjengitt tidligere).

Nils Laupstad benektet høylydt at han kunne ikke noe annet vondt på noen måter, og det samme gjorde Ingeborg Laupstad.

VOLL SKIPREDE TING

Anno 1658, den 18. september ble retten betjent på Årsland i Valde Skiprede av fogden Søren Andersen, sorenskriver Rasmus Svendsen, lensherrenens fullmektig Henrik Hansen borgermester i Stavanger, Einar Årsland, Tor Hetland, Hans Reime, Laurits Sveta og lensmann Atlak Tengs. Dernest etterfølgende lagrettemenn; Ole Helleland, Jakob Åse, Børild Veshovde, Ole Tengsereid, Gjert Hogstad, Svend Hårr, Rasmus Bø, Magnus Hårr, Bård Husvegg, Ole Vold, Rasmus Vold og Ole Anikstad. (Nå var det 12 lagrettemenn).

Fogden bød frem for retten to fanger, Nils og Ingeborg Laupstad, som for en lang tid har vært anholdt for trolldomsak. Fogden Søren Andersen la frem sitt skriftlige innlegg, hvor han mener at de bør uten all nåde straffes på deres liv med bål og brann (henrettes ved å brennes på bålet).

Dommen ble:

Nils og Ingeborg Laupstad bør etter recessen 28. kapittel; At ha forbrutt deres boslodd (eiendommen skal tilfalle kongen), og der foruten rømme Norge, Danmark og begge førstedømmer, og er pålagt å rømme herfra lenet innen 2 dager, eller siden om de finnes å utstå den straff som refsen for slike folk tilkommer.

RETTSMØTE PÅ OGNA

Anno 1659, den 17. mai ble retten betjent på Ognå av fogden Søren Andersen, sorenskriver Rasmus Svendsen og etterfølgende lagrettemenn; Atlak Tengs, Jakob Tengs, Ole Tengsareid, Kjetil Slettebø, Arild Slettebø, Gunnar Melhus, Erik Melhus.

Fogden fremla en fortegnelse på Nils Laupstad sitt gods som de forannevnte menn hadde vurdert på åstedet Laupstad om aftenen den 13. mai forleden. Der er da funnet i rede penger firetjue og åtte riksdaler og 8 skilling i anmark, korn og annet små buskap som etter riktig vurdering i høyeste måte bidrar til firetjue og ni riksdaler, 3 ort og 4 skilling. Og en viss gjeld i bygden som kunne være seksten riksdaler og 2 skilling. Avkortes med kostnader – 8 ½ riksdaler.

RETTSMØTE PÅ SOKNDAL SKIPREDE TING

Anno 1659, den 21. juni ble Sokndal skipredeting holden av Sogndal på den forordnede tingstuen av fogd Søren Andersen, sorenskriver Rasmus Svendsen, – – –

Fogden lot opplyse at hvem som huser eller hjelper Nils Laupstad og hans kvinne, skal straffes etter loven på det aller høyeste. (Sannsynligvis hadde rømlingene gjemt seg i distriktet)